

Божена ЈЕЛУШИЋ*

МЕДИЈИ И НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ

ЗАШТО ОВА ТЕМА?

Ова школска година је по много чему била индикативна за наставнике књижевности у средњим школама, прије свега по томе што су многи имали лоше искуство са све нижим нивоом знања и вјештина које се развијају и подстичу наставом матерњег језика и књижевности. У трагању за разлозима, свакако је незаобилазно испитивање утицаја мас-медија, који се по снази могу изједначити са утицајем васпитно-образовних институција. Мас-медији су понекад чак и значајније образовне институције од саме школе: број њихових „полазника” далеко је бројнији; медији много више времена и интересовања посвећују својој публици; садржаји који се нуде разноврснији су и могуће их је бирати. Садашња популација наших средњошколаца не само да је изузетно снажно била изложена навали електронских медија већ је и одрастала у бурним годинама економских и друштвених криза, у изолацији земље у којој је плавичасто свјетло телевизијског екрана често било и једини прозор у свијет.

Ријеч *мрежа – нет*, један је од кључних термина наше информатичке цивилизације. Информатичка и масмедијска мрежа, која повезује цио свијет у глобално село, често се метафорички повезује са пауковом мрежом у којој се копрцају милиони гледалаца. Свака је цивилизација одређена медијем који у њој доминира. Од тешко преносивих египатских камених блокова са хијероглифима, преко папируса до ротационе штампарске пресе, јасно се види да природа медија који постоје у једном друштву више утиче на структуру тог друштва него поруке које се њима преносе. Довољно је указати на разлику која сада постоји између штампане књиге (штампе) и телевизије. Таква два медија непогрешиво струк-

---

* Проф. у СМ „Данило Киш” у Будви

турирају друштво и то неупоредиво више од самих порука које се њима преносе. Телевизијске вијести истог тренутка разносе информације милионима људи, односно управо овај медиј од свијета ствара *глобално село*. Медији доприносе и својеврсној глобалној једнакости. Ако је некада маса подразумевала необразовану свјетину, данашња маса је елементарно писмена и технички оспособљена свјетина којом медији манипулишу површним, дозираним или чак кривотвореним знањима.

Уобичајено је да се и проблему односа медија и образовања приступа са апокалиптичким прогнозама. Свакако да једини разлог није често разилажење вриједности које се у једној друштвеној заједници промовишу кроз систем образовања и оних које се промовишу кроз систем и дјеловање медија. Много важније питање тиче се принципа мишљења, вјештина и компетенција које се његују кроз прихваћени образовни систем и, на другој страни, оних принципа мишљења и вјештина које стимулишу медији као „паралелни образовни систем”. Због тога је настава књижевности првенствено усмјерена на развијање вјештина читања и писања, говорења и слушања, одличан примјер, чак и својеврсни холограм комплексног односа медија и образовања уопште.

Информатичко-медијска револуција само је једна у слиједу историјског трајања, а многи истраживачи указују на то да је читање заправо почело да ишчезава из наше културе онда када је његов значај за ту културу коначно и несумњиво установљен. Прва револуција је била настава говора; неких 5.000 година прије нове ере, откривен је начин да се говор запише; прије 500 година, откривена је штампарска преса; откриће ротационе пресе допринијело је глобалном ширењу штампаних медија. Након миленијума и стољећа, за медијску револуцију је било потребно тек неколико деценија, уз тенденцију сталног убрзавања и усавршавања.

Некада је Сократ жалио што ће откриће алфабета потиснути добру навику памћења и усмену традицију, лијепи говор и казивање. Жал за тим вјештинама се још увијек чува у школама кроз наставу реторике, дебату и сл. Научивши да пишу, људи ипак нису заборавили да говоре, чак су усавршили своја знања и вјештине у правцима које Сократ није ни наслућивао.

Традиционална настава књижевности заснована је на читању, а оно захтијева да сједимо, да будемо довољно смирени и концентрисани да декодирамо систем симбола и пратимо аргументацију која се на тај начин излаже. Евидентно је да ученичка популација, не само код нас већ и у свијету, показује све уочљивији мањак когнитивних способности, страте-

гија и вјештина долажење до рационалног аргумента на којима се заснива цивилизација одређена књигом, а не *мрежом* и медијима. Међутим, умјесто апокалиптичке визије будућности, можда је боље да се запитамо и истражимо да ли и како електронски облици комуникације могу водити ка неком новом облику интелигенције, коју тренутно не препознаје традиционална школа и тестирања заснована на моделу културе књиге.

АПОКАЛИПТИЧНА ВИЗИЈА УТИЦАЈА ТЕЛЕВИЗИЈЕ

Познати су апокалиптични ставови једног од најпознатијих професора комуникологије у Америци, Нила Постмана. У својој књизи *Забава до смрти*¹ он упозорава да телевизија све преокреће у забаву и да се чак и најозбиљније информације и проблеми на такав начин презентирају. Због тога гледаоци губе адекватан смисао изговореног и приказаног. Постман телевизију сматра „тијелом” модерног човјечанства у којем су суштинска људска права принесена на жртву праву на забаву. Занемарујући све више садржај, а слиједећи форму, односно забаву, модерно доба искључује значај рационалног аргумента, који се уобличује управо захваљујући медију писане/штампане ријечи. Све су информације у ропству потребе да буду забавне. Средином 19. вијека много је значајнији био говор него појава, док данас медији прије свега продају животни стил, а тек потом садржај.

Може се рећи да развој медија од 18. вијека до данас представља период настанка и истовремено пропадање „јавне сфере”.² Некада развијена у просвјетитељству, јавна сфера у којој је могуће јавно расправљати о темама од општег интереса, окоштала је и доведена у питање управо због развоја индустријске културе. Тако су масовни медији и масовна забава учинили од дебата и покушаја да се расправља о темама од општег интереса, својеврсне шоу програме, у којима комерцијални интереси преовлађују. Ту је отворено поље не за стварање јавног мњења и рационалну расправу већ за манипулацију и контролу.

Телевизија је, и према Постману, неоспорно користан забавни медиј, али је крајње проблематична када су у питању политичка аргументација, образовање и вијести. Она представља посебну опасност за процес учења, који не би требало претварати у забаву јер је то фундаментално про-

¹ Neil Postman. *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. Penguin USA, 1985.

² Ентони Гиденс, *Социологија*, ЦИД, Подгорица, 1998.

Ентони Гиденс: *Одбегли свет, Стубови културе*, Београд, 2005.

тивно суштини процеса учења. Проблем је што школски програм све више интегрише у себе телевизију и компјутере, односно и сам се окреће забави, занемарујући чињеницу да сложене мисли могу бити рационално изложене једино у скриптивној форми као њиховом природном оквиру. Док је читање процес интензивног интелектуалног ангажмана, интерактивно је и дијалектичко, гледање телевизије ограничава учешће и води у пасивност. Једино нас књига усмјерава да тражимо и процјењујемо аргументе и на њима темељимо своја мишљења, а мањак читања умањује способност стварања комплетне мисаоне слике о проблему, слабе, па и обесхрабрују човјека да мисли и суди на основу аргумената.

Када се Постманови ставови доведу у везу са наставом књижевности, јасно је до које мјере компонента забаве и визуелне атрактивности медијских садржаја одвлаче ученике од релативно захтјевног задатка читања. Питање је, међутим, колико и сами њихови наставници одолијевају новом времену, а у школи настављају да предају, мјере и оцјењују постигнућа на традиционалан начин.

На другој страни, Жак Гоне, један од најпознатијих француских истраживача утицаја медија на образовање и на младе, показује како медији образују, али и како утичу на школу да се и сама мијења и да превазилази традиционалне облике подучавања. Уколико су медији већ толико доминантни, можда би ваљало размислити о могућности да се кроз систем образовања, како предлаже и Жак Гоне, млади људи образују да одговоре и препознају манипулацију која се над њима врши.³ Умјесто ригидних ставова Нила Постмана да ТВ у образовању треба забранити, много више смисла има опредјељење да се медији искористе у функцији интелектуалног раста.

УТИЦАЈ ТЕЛЕВИЗИЈЕ НА ВЈЕШТИНЕ КОЈЕ СЕ РАЗВИЈАЈУ НАСТАВОМ КЊИЖЕВНОСТИ

Извјесна истраживања заиста упућују на чињеницу да гледање ТВ представља облик пасивног искуства, у оквиру којег су евидентни тек мали мисаони и психолошки покрети. На неки начин, битнији је сам чин гледања, него садржај онога што се гледа. О томе рјечито свједочи и израз лица дјетета које гледа телевизију: опуштена вилица и благо отворена уста; језик почива на предњим зубима; очи зуре; изглед је одсутан. Док чита, међутим, дијете изгледа потпуно другачије. Читајући, оно ствара слику у користи имагинацију да би уобличио причу коју чи-

³ Жак Гоне, *Образовање и медији*, Clio, Београд, 1998.

та. Телевизијска слика, међутим, не пролази кроз читав комплекс симболичких трансформација. Док се гледа ТВ слика, мозак није принуђен да врши декодирање и повезивање. То све доприноси да дјеца „храће-на” телевизијском сликом постају неспособна да стварају слику у уму, јер је то својствено само невизуелном искуству. Гледање телевизије и играње видео-игара не развија вјештине дјетета у правцу разумијевања и декодирања смисла написаног, не доприноси ширењу рјечника, овладавању правописом и развоју виших облика мишљења. Због тога и не треба да будемо зачуђени што су писмени задаци наших ученика временом постајали све оскуднији и баналнији. У протеклим годинама, наставници су на то реаговали снижавањем критеријума. У црногорским оквирима свему је обилно припомогло и то што у оквиру актуелне реформе још увијек није дошао ред на формирање прецизних стандарда знања и мјерења постигнућа.

Наравно, у питању није само наш већ и глобални проблем. Америчка испитивања показују да су дјеца између 2. и 18. године просјечно 6,5 сати изложена дјеловању разних медија, од којих је ТВ доминантна, а више од половине дјеце има ТВ пријемник у својим собама. И код нас се већ може регистровати слична појава, а уз то ТВ пријемници нису скупи па постају најјефтинији начин да родитељи скину дјецу „с врата”. Одрасли на тај начин губе могућност надзора над програмима које дјеца гледају, не коментаришу их и не усмјеравају њихово разумијевање медија (ако су и сами у стању да то учине). Својеврсна опасност надвија се и над психолошку стабилност дјеце, јер истраживања јасно показују да су стабилнија и самосвјеснија она дјеца која су мање изложена утицају медија.

У најкраћем, гледање телевизије обезбјеђује разноликост садржаја, док читање обезбјеђује ментални раст појединца. Због тога дјеца и губе есенцијалне психолошке и менталне вриједности уколико не читају. Према мишљењу многих стручњака, једино рјешење је у родитељима. Али шта да се ради ако су и они већ „заробљени” медијима и ако просјечан човјек у кући проводи више времена пред ТВ пријемником него у било којој другој активности изузев спавања?

Јасно је да онај ко жели да стекне вјештину читања и писања наросто мора да чита и пише. У основи, они ученици који чак и своје ваншколске активности користе за читање и писање су и најбољи. Породица у којој се цијени писменост и читање одређује успјех у овој области. Проблем настаје када дјеца расту у породицама у којима се не цијени писменост, а дјеца се не охрабрују да читају и пишу, у којима ТВ има централно мјесто и у сваком им је тренутку доступан. Али морамо призна-

ти и то да већина нас познаје много младих људи који баш и не читају много, али имају успјеха у школи и активно доприносе заједници.

Јасно је да ће дјеца у будућности још више бити изложена навали електронских медија, а природа њихове знатижеље ће их природно водити ка видео-играма или интерактивној телевизији. Сљедећи утицај ће бити у томе што ће телевизијске мреже, оператори, произвођачи видео-игара, усмјерити пажњу на дјецу (и њихове родитеље) као на дио потрошачке базе. Дјеца неће бити у стању да се спасу од електронских медија и све ће више потпадати под њихов утицај. О томе рјечито свједочи управо опадање вјештина читања и писања, а познат је и податак да у овом тренутку свега 6% свршених америчких ученика спада у категорију напредних. Слична појава се већ може регистровати и у оквиру популације наших ученика.

Са порастом броја сати које дјеца проводе уз електронске медије, смањује се број сати (боље рећи минута) које дјеца проводе у читању и писању. Опет је индикативно америчко искуство, према којем дјеца између 8 и 13 година проводе 60 минута читајући, да би тај број минута код матураната био сведен на свега 25 минута читања укупних домаћих задатака.⁴

⁴ Видјети на Интернету:

Aufderheide, Patricia (1992). *Media Literacy: A report of the national leadership conference on media literacy*. Washington, D. C.: The Aspen Institute.

Basch, C. E., J. D. Eveland and B. Portnoy (1986). „Diffusion systems for education and learning about health,” *Family and Community Health*, 9(2): 1-26.

Hobbs, Renee (1995). *KNOW TV: Changing what, why and how you watch*. The Learning Channel: Bethesda, MD.

Hobbs, Renee (1996). *Expanding the concept of literacy*. In Robert Kubey (Ed.) *Media Literacy in the Information Age*. New Brunswick, Nj: Transaction Press.

Hobbs, Renee (1994). *Teaching media literacy-- Are you hip to this?* *Media Studies Journal*, Winter, 135-145.

Koziol, R. (1989). „English/Language Arts Teachers' views on mass media consumption education in Maryland high schools. Paper presented at the annual meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication.

Kubey, R, & Csikszentmihalyi, M. (1990). *Television and the quality of life: How viewing shapes everyday experience*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates. Salomon, G. (1981). *Introducing AIME: Assessment of children's mental involvement with television*. In Kelly, H. & Gardner, H. (Eds), *Viewing children through television* (pp. 89-103). San Fransisco: Jossey Bass. Masterman, Len (1985). *Teaching the media*. London: Routledge.

(1997). „Whatever happened to Citizen Kane?” *Newsweek*, June 2, p. 7

(1993). „Teaching with Television,” *Tech Trends*, p. 4.

Weller, D. and Burcham, C. (1990). „Roles of Georgia Media Specialists Perceived by Teachers, Principals and Media Specialists,” *Perceptual and Motor Skills*, 70 (3), p. 1360 – 1362.

Однос према књизи и читању све чешће води питању хоће ли нација која престане да чита, престати и да мисли? Нестајањем читања ми губимо извјесне психолошке навике, логику, осјећај сложености, способност да уочавамо контрадикторност или лажност. Читање је процес интензивног интелектуалног ангажмана, интерактивно је и дијалектичко, сасвим је другачије од гледања телевизије које ограничава учешће и води у пасивност. Једино нас књига усмјерава да тражимо и процјењујемо аргументе и на њима темељимо своја мишљења. Мањак читања умањује способност стварања комплетне мисаоне слике о проблему, доношења личних закључака и формирања цјеловитог погледа на проблем. Истина је да медији слабе, па и обесхрабрују човјека да мисли и суди на основу аргумената. Будући да је медије немогуће избјећи, суштинско питање је како и на који начин развијати неопходне способности и истовремено бити одређен цивилизацијом електронских мас-медија.

МАС-МЕДИЈИ КАО СУДБИНА И МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ КАО ОДГОВОР

У времену визуелних медија, док жалимо за временом доминације књиге, ми ипак немамо баш прецизну свијест и знање о томе како су се књиге читале у прошлости, јер до нас углавном допиру записи оних који су вољели књигу и њоме се бавили. Ми знамо за свједочења библиофила, али не и колико је примјерака поједине књиге било заиста прочитано и да ли је уопште прочитано. Лако је наћи доказе да се књиге баш и нису читале толико колико се обично мисли.

Галупово истраживање показује да и данас постоји јасно изражена свијест о значају књиге и читања. Тако 61% испитаника у Америци изјављује да је читање много пожељније од гледања ТВ-а; 73% жали због тога што мало чита; 92% испитаника су увјерени да је читање корисна навика; 45% је сигурно да би много више читали само када би имали више времена. Све више се говори о смрти књиге, а штампа се 16 пута више наслова него прије 40 година. Парадокс је да се књига воли и цијени онда ка-

---

Wulfemeyer, T. (1990). „Mass Media Instruction in High School Social Science Classes: A Survey of Southern California Teachers.” Paper presented at the annual meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication

Neil Rhodes, The Uses (And Misuses) of Mass media resources in Secondary School, ReneeHobbs@aol.com

Ron Kaufman, The Impact of Television & Video Entertainment on Student Achievement in Reading and Writing. Mitchell Stephens The Death of Reading, Los Angeles Times Magazine, September 22, 1991.

да њен значај све више опада. Још један проблем данашњице је и то што људи мало читају након процеса школовања, а сами ученици и студенти све мање читају. Парадоксално је да у исто вријеме расте број свршених средњошколаца, као да за стицање дипломе заправо књига није ни потребна. Очигледно је да пад критеријума који прати ову област није захватио само наше просторе. Док библиофили оплакују смрт књиге, живот се прилагођава новим околностима. На нашим просторима упадљива је и изузетно опасна појава да се незналице ките дипломама. У свијету симулакрума, у којем медији производе истину, потпуно је природан и симулакрум образовања, оличен у дипломи често и највишег реда.

Не треба се заваравати да су мас-медији, у првом реду они визуелни, постали наша глобална судбина. Зато није реално захтијевати да се ТВ уклони, већ да се људи науче да праве разлику између доброг и лошег програма. У свијету се због тога све више говори о *увођењу медијске писмености као наставног предмета*. Тај предмет не само што већ представља елементарно описмењавање већ је и најсигурнији пут којим се можемо супротставити разорној манипулативној моћи медија. Довољно је само да се присјетимо посљедњег рата на југословенским просторима, којем је претходило медијско распарчавање простора, фалсификовање чињеница, након којег је услиједило крваво разрачунавање.⁵

Чињенице су, како сматра Ђорђе Павићевић, увијек ствар прошлости и нису отворене за акцију већ за интерпретацију.⁶ Уколико дође до потирања прошлости и фалсификовања чињеница, политика која мисли да себи ствара нови простор, заправо почиње да се тамо-амо комеша, угрожава безбједност и стабилност коју ниједна манипулација више не може надокнадити. Када се најзад простор чињеница до те мјере доведе у питање да се најзад испразни од сваког значења, политику једино може да замијени сила. Павићевић је ово лијепо показао на примјеру онога што се догађало на медијском простору бивше Југославије. Политичке јединице бивших република су прво од 1987. до 1991. облико-

---

⁵ Ђорђе Павићевић: *Политички дискурс, медији и комуникација*, Зборник радова *Медији и рат*, Аргумент, Београд, 1999.

⁶ Када су једном установљене лаж и пропаганда те лажи као готово легитимно средство политике, могуће је вршити дефактуелизацију (негирање чињеница) стварности у политици, искривљавати истину и фалсификовати је. Хана Арент сматра, због тога, да у доба пропаганде настају државе без чврстог идентитета, које нису изградиле довољну залиху саморазумљивог и општепризнатог корпуса чињеница на којима почива заједнички живот. То се догодило усљед једностране и асиметричне комуникације, унутар пропагандног система правила и представља стални извор нестабилности заједничког живота.

вале свој медијски простор који се поклапао са обликовањем политичког простора. Вођен је све вријеме „семантички герилски рат” у којем су употребљаване реторичке, лингвистичке и аргументативне стратегије (термин усташа, четник, муџахедин, изгубили су своје дословно значење, а добили пежоративно и националистичко; назив Југославија је за једне имао негативно, а за друге позитивно значење).

Павићевић наводи да је у једном медију постојало свега 2,1% текстова који су се бавили узроцима рата, а сви остали су се бавили негативним оцјењивањем хрватске државе и њених представника. То се, свакако, догађало на свим странама. Грађани су претворени у „пријемнике” да би након 1991. тако формиран медијски простори прерасли у герилски рат. У информатичкој мрежи, парадоксално, човјек знајући све више, зна све мање, а могућности манипулације нарастају до џиновских размјера.⁷ Питање је да ли су грађани могли да се на неки начин супротставе претварању у „пријемнике” и да ли би им то лакше полазило за руком да су познавали принципе медијске писмености.

Сви текстови културе подлијежу заједничким семиотичким законима – увијек су засновани на сталном моделу комуникационе ситуације у којој су познати: пошиљалац, прималац, информација, контекст, контакт и код (+ –), и у оквиру те шеме појављују се могућности за реторичке захвате помоћу којих се манипулише личношћу примаоца или се припрема подлога за такву манипулацију. Познати су сљедећи механизми, својствени конкретним семиотичким системима:⁸

- бојење механизма пријема емоцијама, тако да се смање могућности рационалног промишљања;
- у манипулацији се избјегава све што би могло да ремети заједницу примаоца;
- порука непримјетним маневрисањем наводи примаоца да прихвати једно њено значење;
- манипулација иде за тим да се порука прихвати без алтернативе и да прималац не интерпретира поруку самостално.

⁷ Видјети:

Љубомир Тадић: *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988.

Шушњић Ђуро: *Рибари људских душа*, Младост, Београд, 1984.

Мишел Бонгран: *Политички маркетинг*, Плато, Београд, 1998.

Ноам Чомски: *Светски поредак*, Нови и стари, СКЦ, Београд, 1996.

Ноам Чомски: *Контролисана демократија*, ЦИД, Подгорица, 1999. стр. 462.

Брус Хофман: *Унутрашњи тероризам*, Народна књига Алфа, Београд, 2000. стр. 124.

⁸ М. McLuhan, *Understanding Media*. New York 1965.

Ова четири механизма веома је лако уочити у свакој политичкој кампањи. Она је по правилу обиљежена снажним емоцијама, усмјерена на подсвјесне импулсе, тако да у што већој мјери „паралише” могућности промишљања.⁹ Политичка кампања као да прати умјетничке конвенције неких књижевних облика, на примјер бајке. Као што у бајци нема психолошких нијанси и ликови су или „црни” или „бијели”, тако у политичкој кампањи нема нијанси, нема тачака у којима се супротстављене стране могу срести и никада се не наводе лоше стране сопствене групе. Тада на сцену ступа мање или више примјетно маневрисање чињеницама и порукама, тако да их маса једнозначно прихвати. Све је то усмјерено на то да се прималац овакве поруке ослободи било које врсте мисаоне активности.

На другој страни су разорне посљедице тога да је деведесетих година већина бивших југословенских република живјела, а можда још увијек живи, у условима несигурности и неизвјесности, стрепње и страха за егзистенцију себе и своје породице. Ове емоције карактеришу и већину психијатријских стања, тако да неки психијатри сматрају да је наша стварност психијатризована.¹⁰ Један од могућих облика борбе против таквог стања је реакција да се доведе у сумњу све што се прима преко медија, посебно оно што не можемо провјерити. Међутим, снага масмедија тражи одговарајући одговор у виду критичког потрошача, а не бијег од проблема. Због тога су и на нашим просторима све чешћи захтјеви да се у школама дјеца уче да се критички односе према медијима и да не преспавају тренутак у којем им се, скривено али сигурно, спрема оно што може да их угрози. Другим ријечима потребни су спремност и способност да користимо облике масовне културе уз свијест о механизмима манипулације који нас поробљавају.

Истовремено, логика аудиторијума, како упозорава Карл Попер, намеће опадајући ниво квалитета програма и извјесну деградацију програма у циљу задржавање публике, особито посредством сензационализма. Чињеница је, такође, да је телевизија постала готово глас бога у савременом свијету, а ниједна демократија не може да преживи у сјенци такве свемоћи.

Истичући опасности коју телевизија носи за саму демократију, Карл Попер и Џон Кондри су упозоравали да би школа требало да научи дјецу како да користе телевизију, било да се ради о емисијама или рекламама, тако и да им укаже на сегменте који не служе ничему и у противур-

⁹ Истраживање рекламних порука, *Сто година полонистике у Србији*, Славистичко друштво Србије, Београд, 1996.

¹⁰ Петар Бокун: *Психолошки рат – манипулација душом*

јечности су са темељним вриједностима којима школа одувијек подучава. Школа би требало да организује педагошке програме чији би задатак био да од дјеце начине гледаоце способне за критичко промишљање.

МЕДИЈИ У ШКОЛАМА

Медији су „књига” данашњице у чији симболички систем ваља пронићи активно и критички. То не значи одбацивање вриједности које нам је оставила цивилизација књиге. Права вриједност биће управо у повезивању двају облика писмености: скриптивне и информатичко-медијске, и то је већ у овом тренутку могуће провјерити и у нашим учионицама.

Читање је до сада имало централну позицију у нашој култури: оно ју је виртуелно повезивало и уоквиривало. Међутим, увијек је читала само мање бројна скупина, односно елита. Ње ће бити и данас, у ништа мањем броју него раније. Истинска елита нашег времена знаће да начини синтезу књиге и визуелних медија. Када прелазимо у еру електронских медија, сигурно је да морамо изгубити много онога што смо скриптивном културом добили. На другој страни, много тога сигурно можемо и добити. Врло често се и говори о новом облику интелигенције код дјеце, која родитељима често објашњавају и воде их кроз нове технологије.

Нови медији захтијевају нове комуникационе технологије, али оне у овом тренутку нису до краја оформљене: потребно им је вријеме и методе којима би могле да развију властите потенцијале. Уосталом, тек је пола стољећа прошло од почетка њихове експанзије. Није немогуће да се оне трансформишу у покретаче оних идеја и капацитета које нам је у наслеђе оставила скриптивна култура. Најзад, радио је преживио упркос телевизији; када су људи почели да пишу нису престали да говоре, заправо су то почели да раде још логичније и успјешње. Зато би можда било много корисније размишљати о томе како да се искористе могуће предности медијске револуције и да у корак са њом развијамо и другачије начине учења и мјерења постигнућа. Није изненађење што ученици који гледају и слушају више него што читају губе контролу над способношћу писања, и све им је теже да испуне страницу правилним реченицама неког смисаоног текста. Питање је, међутим, да ли они стичу неке друге способности, које ми још увијек методички не можемо да пратимо, мјеримо и оцијенимо.

Мора се имати на уму да у вријеме када и ми реформишемо наш школски систем, са разумљивим акцентом на информатичком описивању и коришћењу различитих, па и видео-материјала у настави, у свијету ови облици рада већ доживљавају својеврсну злоупотребу. Код нас, разумљиво, још нема таквих појава, будући да је опремљеност шко-

ла још увијек на ниском нивоу, али је реално очекивати такву појаву и добро је да имамо на уму могућности злоупотребе медија у школи. У свијету се видео-медији углавном користе као облик упознавања са садржајем предмета проучавања, а не као начин стицања медијске писмености. Такви садржаји заиста окупирају пажњу ученика, мотивишу их и информишу, али ријетко подстичу критичко мишљење и комуникативне вјештине. На другој страни, наставницима се омогућава да се сасвим опусте и препусте дјечи да уче гледајући. Често је у питању начин да се ученици умире, да се забаве у одсуству наставника, да се награде... Коришћење видео-материјала као преносника одређених садржаја имплицира чињеницу да их сами наставници схватају као истините и провјерене. А то је управо тренутак који одлучује о томе да ли смо заиста медијски писмени или смо подложни медијској манипулацији.

„Прочитај књигу, погледај филм” је један од метода који се широм свијета користи у оквиру наставе књижевности, премда не у великом постотку у оквиру укупног коришћења видео материјала у настави. При томе неки наставници акценат стављају на проблеме адаптације текста и упоредну анализу карактеристика појединих медија; други овај метод користе како би и лошијим ученицима омогућили да учествују у раду на часу; најзад, неки то користе као својеврсну награду након тешког посла читања дјела.

Постоје и тако ригидни ставови да образовни телевизијски програм мора бити забрањен у настави јер може водити једино безразложном разочарању када дијете, на примјер, открије да слова алфабета не скакућу наоколо са цртаним фигурицама и да ће сами морати да се потруде да исправно пишу. Јасно је, међутим, да није могуће угасити медије у 21. вијеку и тек ријетки се одлучују да не посједују ТВ. Ово јесте вријеме хипермедија који дефинитивно значе редукцију читања и писања. Опасност би постала још већа ако се они који се баве образовањем препусте стихији времена па и сами почну да се одлучују да напусте књигу и не критички се препусте дјеловању и вођству електронских медија. Свједоци смо да се реформа наших образовних садржаја дијелом такође окреће медијима, премда нас техничке и материјалне тешкоће онемогућавају да такав приступ радикализујемо.

Било би, међутим, погрешно помислити да електронски медији ипак не могу, боље рећи морају, бити искоришћени у оквиру данашње наставе, иако ће то значити да се одређене вриједности морају изгубити. Несумњиво је да технологија може дати допринос културолошким студијама, обезбјеђујући довољно времена и извора за учење, али је и даље велико питање какав је то одговарајући начин којим се то може пости-

ћи. Сразмјерно је мало евиденције о могућности да технологија штеди академско вријеме учења и припреме. Успјешно коришћење технологије мора подразумијевати одређене стратегије. Најуочљивији примјер су паралелне библиотеке, односно могућност да студентима буду доступни материјали, ријетке књиге и рукописи за којима би иначе дуго трагали по библиотекама и у њима проводили дуго времена.

Суштински и квалитативни помак је у томе да телевизијске, односно видео-материјале користимо као средства која подстичу интелектуални раст ученика. Наставници то могу постићи постављањем критичких питања везаних за медијску поруку, упоређивањем различитих медијских порука, анализом појединих програма, упоређивањем књижевних дјела и видео-адаптација... Проблем је што сами наставници често не познају принципе медијске писмености и нису у стању да врше критичку анализу медијског текста. Још мање су у стању да науче и подстакну ученике да произведу медијски текст и тако овладају системом и структуром медијских знакова. Због тога би управо развијање медијске писмености било онај жељени пут, а не једноставно уношење готових медијских материјала чија употреба није ни довољно осмишљена, ни контролисана, ни смислена. Истраживање стратегија којима се уобличава медијска порука као истинита и увјерљива, пружило би могућност и наставницима и ученицима „да баце поглед иза сцене” и открију интересе оних који поруку производе.

Када су у питању образовни садржаји данашњице, увијек су инспиративни ставови Михаила Епштајна¹¹ о суми читаве информације коју је створило човјечанство и која постаје све мање доступна индивидуи. Ријеч је о убрзању историје и трауми постмодерне која је резултат диспропорција између бесконачних могућности човјечанства и биолошких ограничености човјека. Такво стање резултира културом лаких и брзих додира, површношћу и симулацијом образовања. Осјетљивост за значења додатно се снижавају под утицајем средстава масовне комуникације. Залихе слика и утисака слажу се у нашим органима за опажање, али ми више нисмо у стању да их осмислимо и искористимо. Информатичка цивилизација нас сакати остављајући еуфорију као анестезију трауме, а постмодернизам је самосвијест тако осакаћене културе. И сами медији су својеврсни резултат трауме коју изазива фантастична сума информације коју је човјечанство произвело.

Питање је шта да ради човјек коме је човјечанство дато као задатак: да га усвоји и обради да би био потпун човјек? Ово о чему Епштајн гово-

¹¹ Епштајн Михаил, *Постмодернизам*, Zepher BOOK World, Beograd, 1998.

ри суштински је темељ свих реформи образовања које се у свијету спроводе посљедњих деценија. У оквиру већине образовних реформи све су чешћи позиви да се растерете школски програми, да се ученици не оптерећују садржајима који се меморишу, да се ученици упуте како да сами долазе до знања... Сигурно је да *уомо универсале* више није могућ. Стална специјализација допринијеће да у области знања појединац има релативно мало правих саговорника, остали ће о његовој специјалистичкој области бити тек површно обавијештени. Култура ће се, каже Епштајн, стално сажимати, основне књиге биће хрестоматије, односно микромодели доступни за индивидуалну употребу. Основне хрестоматије медији већ пружају, при чему се веома мали број појединаца пита о њиховој валидности. И то је још један од разлога да се вратимо проблему медијске писмености као могућности, који нам у овом тренутку преостаје у оквиру усавршавања образовних система.

Однос медија и образовања захтијева сложен и интердисциплинаран приступ свих учесника. У оквиру наставе књижевности могуће је подстицати и развијати медијску писменост које не значи више само способност читања и писања ријечи већ способност приступа, анализе, процјене и преноса информације у свим њеним формама. Нове технологије се служе комбинацијом слике и текста и због тога је потребна шира дефиниција писмености која би се могла одредити као способност интерпретације и стварања личног значења из стотина и више вербалних и визуелних симбола које у свакодневном животу примамо путем телевизије, радија, Интернета, новина, часописа и реклама.

Медијска писменост је вјештина и начин размишљања, а њена суштина није у памћењу података о медијима, већ у способности постављања правих питања о ономе шта се гледа, чита или слуша. Суштина медијске писмености је у принципу истраживања, баш као што је то принцип и у настави књижевности. Као што ваљана настава књижевности води вјештини критичког размишљања кроз читање, анализирање и процену дјела, тако и медијска писменост треба да помогне ученицима да постану компетентни, критични и образовани у свим медијским формама, јер једино на тај начин могу да контролишу интерпретацију онога што виде или чују, а не да интерпретација контролише њих.¹²

¹² Факултет драмских уметности у Београду већ је имао један пројекат, *Медијска писменост*. Осмислио га је Горан Пековић, а координирао је центар за професионални развој и консалтинг Универзитета уметности.

Програм има много додирних тачака са сличним програмима у свијету, на примјер *Media Literacy Online Project, College of Education, University Oregon, Eugene*

Конкретан задатак сада би се налазио пред Заводом за школство, који би у наредном периоду требало да предвиди и изради наставне програме за барем два изборна програма: *историју филма* и *медијску писменост*. То би подразумијевало и обуку наставника и опремање школа неопходним наставним средствима.

ГИМНАЗИЈАЛЦИ ИЗМЕЂУ КЊИГЕ И МЕДИЈА

Незадовољна постигнућима ученика, као и већина колега са којима сам разговарала, покушала сам да нека размишљања провјерим скромном анкетом која је обухватила три одјељења матураната будванске Гимназије (обављена 15. децембра 2006. године).

Да је ријеч о популацији која у извјесној мјери надилази просјек становништва, указује податак да седамдесет процената ученика изјављује да њихове кућне библиотеке имају више од 100 књига; 66% испитаника воле да читају; 53% се никада не одређује да гледа екранизацију дјела умјесто да га прочита; 76% увијек води рачуна да њихове СМС поруке буду граматички и правописно коректне. У исто вријеме је 26% ученика изјавило да не гледа ТВ; међу омиљеним емисијама осталих на првом мјесту су „Милионер“, спортске емисије и „Велики брат“, а када је штампа у питању, највише се читају „Политикин забавник“, „Глорија“, „Вијести“ и спортски журналы.

Занимљиво је да је 44% који сматрају да је програм из књижевности преобиман, али тако не мисли готово исти број ученика: 43%. Са тим је у сагласју чињеница да би више од 46% ученика читали књиге из школског програма и да нису обавезне. Свега 3,7% њих изјављује да те књиге не би читали, а чак 50% се одређило за одговор да не знају. Све то и даље свједочи о чињеници да је ријеч о ученицима који у знатној мјери још увијек припадају култури књиге и имају свијест о њеном значају. Проблем настаје због тога што начином рада ти исти ученици припадају култури електронских медија.

Занимљиви су и показатељи коришћења видео и електронских медија у припреми за наставу књижевности. Свега 3,7% ученика се увијек преко Интернета обавијести о књизи која је на програму; њих 40,74% то само понекад учини, док 55,55% никада не користи тај извор информација. Ови подаци би требало да се упореде са бројем ученика који посједују рачунаре, али се већ уочава тенденција да подаци са Интернета полако замјењују чувене интерпретације књижевних текстова, уз помоћ којих су ученици често рјешавали то што не читају дјела предвиђена програмом.

Када су у питању тешкоће при читању, ученици Гимназије се у веома малом проценту (1,8%) одлучују за изјаву да тешко схватају на осно-

ву прочитаног дужег текста; готово 15% изјављује да нема времена да чита; 16,66% споро чита, а 66,66% се одређује за одговор „нешто друго”, а разговор са испитаницима показао је да се ради о ученицима који и на овај начин потврђују да воле да читају.

Неки индикатори лоше културе читања и писања налазе се у раном дјетињству. Тако 44% изјављује да су као дјеца доста читали; сви остали нису, односно не сјећају се, а то значи да више од половине ученика није у дјетињству стекло ову навику. Посебан проблем је чињеница да 3,7% ученика има свега до 20 књига у кућној библиотеци. Будући да је ријеч о категорији гимназијалаца, ово баца прилично суморно свјетло на укупну популацију младих, особито оних који не иду у школу и немају обавезу да читају.

Када је ријеч о гледању телевизије, чак 65% анкетираних су као дјеца проводили доста времена у гледању телевизије. Ријеч је о готово двије трећине анкетираних ученика. Управо у овом одговору смо и налазили разлоге проблема који се јављају у настави књижевности.

Прилог број 1: Анкета

Ова анкета је анонимна и служи за истраживање односа медија и наставе књижевности.

Потребно је да размислите и дате одговоре који вјерно представљају вашу процјену или мишљење о ономе на шта се питање односи.

1. *Као дијете сам доста читао/ла:*

1. Да 44,44%	2. Не 46,29%	3. Не сјећам се 9,25%
-----------------	-----------------	--------------------------
2. *Као дијете сам доста гледао/ла ТВ:*

1. Да 64,81%	2. Не 25,92%	3. Не сјећам се 9,25%
-----------------	-----------------	--------------------------
3. *Колико имаш књига у кућној библиотеци:*

1. До 20 3,70%	2. До 50 11,11%	3. До 100 16,66%	4. Више од 100 68,51%
-------------------	--------------------	---------------------	--------------------------
4. *Осјећаиш ли да више знаш него што успијеш да ријечима искажеш.*

1. Увијек 12,96%	2. Понекад 74,07%	3. Не могу да процијеним 12,96%
---------------------	----------------------	------------------------------------
5. *Да нема обавезне лектуре, не бих читао/ла књиге које су предвиђене.*

1. Читао/ла бих 46,29%	2. Не бих читао/ла 3,7%	3. Не знам 50%
---------------------------	----------------------------	-------------------
6. *Програм из књижевности је превише обиман.*

1. Да 44,44%	2. Не 42,59%	3. Не могу да процијеним 12,96%
-----------------	-----------------	------------------------------------

7. *О лектури која је на програму обавијестим се преко Интернета.*
1. Увијек	2. Понекад	3. Никад
3,7%	40,74%	55,55%
8. *Ако постоји филм рађен по лектури из програма, определијелим се за гледање радије него за читање.*
1. Увијек	2. Понекад	3. Никад
9,25%	37,03%	53,70%
9. *Филмска или ТВ верзија дјела:*
1. Омогућава ми да боље схватим дјело	31,48%
2. Више у њој уживам	22,22%
3. Штеди ми вријеме	11,11%
4. Нешто друго	35,18%
10. *Наведи бар пет ТВ емисија које редовно пратиш:*
1. Милионер	
2. Не гледам телевизију	(26%)
3. Спортске емисије	
4. Велики брат	
5. Reality show ¹³	
11. *Не волим да читам зато што:*
1. Немам времена	14,81%
2. Споро читам	16,66%
3. Тешко схватам на основу прочитаног дужег текста	1,85%
4. Нешто друго	66,66%
12. *Наведи називе часописа и новина које најрадије читаш.*
1. Политикин забавник	
2. Глорија	
3. Вијести	
4. Спортски журнал	
5. Космополитен ¹⁴	
13. *Када пишеш СМС трудиш се да то буде правописно и граматички коректно?*
1. Увијек	2. Никад	3. Понекад
75,92%	3,7%	20,37%

Када је образовање у питању, а посебно када је у питању настава књижевности, увијек ваља поћи од примарних питања која одређују карактер одређене друштвене заједнице: које све вриједности и обичаје једно друштво настоји да промовише кроз свој систем образовања, којим садржајима ће дати преимућство у преносу знања, а која средства ће се користити да би се остварили ти циљеви.

¹³ Наведено је само првих пет одговора.

¹⁴ Наведено је само првих пет одговора.

Школа и у садашњим условима може и мора наставити да његује традиционалне хуманистичке вриједности, свестраност и критички дух. Може се сачувати и хијерархија садржаја којима се даје преимућство. Суштина је у томе да схватимо да цивилизација електронских медија захтијева нова средства којим ће се ти циљеви остваривати.

Када је ријеч о васпитању, најважнији процес је *социјализација*, односно припремање појединца за живот у друштву. Тај процес може имати различите облике – од „дресирања” до образовања за самостално и критичко мишљење. Уколико сфера образовања не нађе адекватан одговор на утицај медија, реално је очекивати да они наставе да нас дресирају, намећу нам ставове и вриједности и оцјењују нас према томе колико смо вољни и технички дорасли да испунимо те захтјеве. Укључивање медија у сферу образовања не може бити ни површно, ни декларативно, већ суштинско. У овом тренутку једини је начин да кроз изучавање медијске писмености „демонтирамо” њихов могући утицај. То не би била пука обука, већ истинско образовање чија би „субверзивност” могла резултирати новим квалитетом ученичких знања и вјештина, које у апокалиптичким визијама негативног утицаја медија још увијек превиђамо.

Božena JELUŠIĆ

MEDIA AND TEACHING OF LITERATURE

Summary

Reading has begun fading from our culture at the very moment that its importance to that culture is finally being established, causing the fear that we were losing a sort of psychic habit, logic, a sense of complexity, ability to spot contradictions and even falsity. One of the characteristics of any technological revolution is nostalgia for the old order. Now similar calls are going out to defend the schools against the incursions of the new information technologies so that our educational institutions can serve as repositories of another fading tradition: reading. But perhaps an immersion in electronic forms of communication might lead to different but equally valid ways of being smart – forms of intelligence that go unrecognized by traditional school testing. New communications technologies need time to develop the methods and forms that best exploit their potential. Because of that it is more important to get people to learn to discriminate between good and bad TV programs, and to avoid the media manipulation. One of the ways to do that is introducing media literacy in school curriculum. Media literacy may be defined as the ability of interpretation and creation of personal meaning from hundred and more verbal and visual symbols that we receive in our every day life by way of television, radio, internet, newspapers, magazines and of course, advertisements. The optimum is to unit the model of reading as psychic habit, logic, a sense of complexity with new communications technologies.